

1142. Åbyggeby, Vendels sn.

Pl. 121, 122.

Litteratur: B 564, L 258, D 1:265. J. Bureus, Fa 6 s. 194 n:r 147 (Rhezeliuſ), Fa 5 n:r 475, Fa 1 s. 103; J. Rhezelius, Monumenta Uplandica (F c 6), s. 281 (tryckt i UFT h. 32, 1915, s. 77), F 11 n:r 33; Ransakningarna 1667–84; J. Peringskiöld, Monumenta 2, bl. 100; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 1, s. 400; R. Dybeck, Reseberättelse för år 1866 (ATA); A. L. Th. Pettersson, Några ord till upplysning om bladet »Salsta» (1871), s. 53; UFT h. 1 (1871), s. 79; E. Brate och S. Bugge, Runverser (ATS 10), s. 24 not 8; O. von Friesen, Runstenar i Uppland och Gästrikland undersökta 1899–1901 (ATA), Anteckningar (UUB); K. Ahlenius och A. Kempe, Sverige 4 (1909), s. 786; E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 33; A. Karlén, Fornminnesinventering 1927 (ATA); S. B. F. Jansson, Runskriftsinventering i Uppsala län 1942 (ATA); B. Bergman, Uppländsk run- och bildstensristning (1945), s. 94.

Äldre avbildningar: Rhezelius, teckning i F c 6 (återgiven i UFT h. 32), teckning i F 11; P. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 564); Dybeck, teckning (D 1:265).

Runstenen står i en mindre, tallbevuxen höjd i åkern, 130 m. ÖNÖ om Åbyggeby n:r 1, 170 m. ÖNÖ om landsvägen Viksta k:a—Burunge, 45 m. SÖ om en åkerväg. Runstenen står vid ett mindre gravfält. Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Salsta» samt på Ekonomiska kartbladet »Risby» (1954).

Rhezeliuſ anger i *Monumenta Uplandica* platsen för U 1142 på följande sätt: »Wändell Sochn. Widh Åbyggieby i Södre giärde wiidh bron 1 R l och någre andre vpreste.» Fa 6: »J Wändel Sochn Widh Åbyggeby.» F 11: »Wändel Sochn Vthi Åbyggieby södre gärdet.» — Be- träffande uppgifterna om U 1142 i *Ransakningarna* se U 1140.

I Peringskiölds *Monumenta* meddelas, att runstenen finnes »J Åbyggeby sudra Gärdzbacke där några hedniska griffter äro» (B 564: »Åbyggeby»; L 258: »Åbygge by, S. gärdet»). Celsius, som undersökte inskriften den 4 sept. 1727, anger stenens plats som »Wändel och Åbyggeby wid vägen i från Tensta till Tierp». Han tillägger: »Stenen står wid ändan af en ättehaga liten som en långl quadrat stor trögårdssäng.» — Vid Dybecks besök år 1866 hade runstenen fallit omkull. I sin reseberättelse till Vitterhetsakademien skriver Dybeck: Vendels »socken är den nordligaste i Upland, der fornlemningarne äro jämnare utbredda och således förekomma i mängd äfven på afstånd från vattendragen. Traktens hednavårdar voro mig förut bekanta och jag höll mig nu mäst till runstenarne. Till en början uppsöktes runstenen vid Åbyggeby och fanns liggande på en höjd i gärdet vester ut från byn. En djup grop var upptagen intill stenen som var fallen i denna. På höjden funnos fem grafkullar, en skeppssättning, fyra runda stensättningar och en mycket liten bautasten. Runstenen upptogs med mycken möda ur gropen och restes.» *Sveriges runurkunder*: »På en höjd i Åbygge sydöstra gärde äro många stensättningar, en mindre bautasten och några grafkullar. Runstenen, nyligen åter rest, står bland dem.» I beskrivningen till Geologiska kartbladet »Salsta» anges platsen vara »Ö. från södra gården i Åbyggeby.» UFT h. 1: »Åbygge by, södra gärdet ... Upprest i närheten af en bautasten bland en mängd stensättningar.» v. Friesen: »Nere på en oodlad upphöjning i en åker mellan landsvägen och ån.»

Röd granit. Höjd 1,49 m., bredd 1,03 m. Ristningsytan flagrar. Ristningen är i stort sett tydlig. Endast de första och de sista runorna äro grunda, liksom vissa delar av ornamentiken.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter äldre läsningar):

fastulfr lit rita stino i abtir i huit i haufpa i faupur sin i osmuntristi [] uk uihmar +

5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60

Fastulfr let retta steina æftir Hvithauðā, faður sinn. Asmundr risti ok Vigmar.

»Fastulv lät uppresa stenarna efter Vithövde, sin fader. Åsmund ristade och Vigmar.»

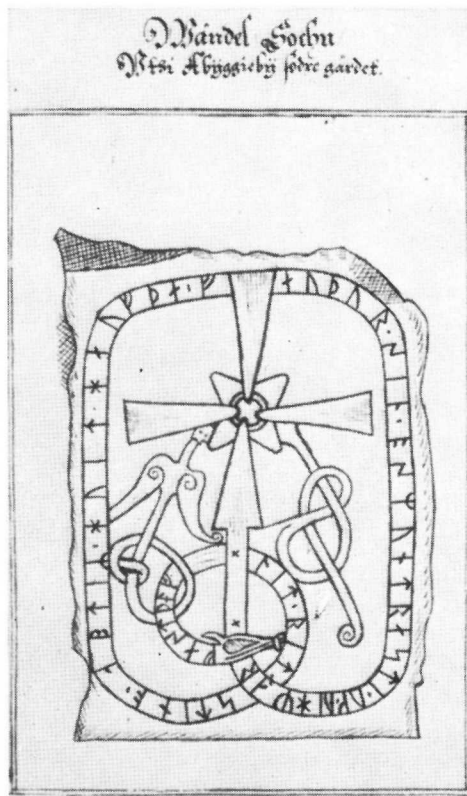

Fig. 471. U 1142. Åbyggeby, Vendels sn.
Efter teckning av Rhezelius i F 11.

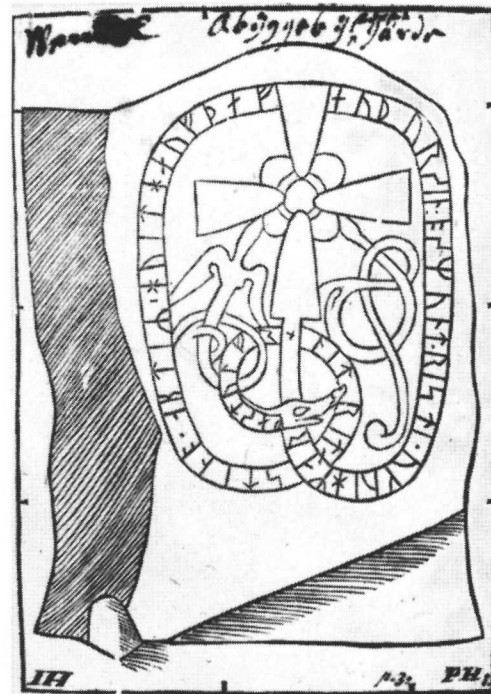

Fig. 472. U 1142. Åbyggeby, Vendels sn.
Efter träsnitt i Peringskölds Monumenta (B 564).

Till läsningen: Före 1 f finnes ej sk. 1 f är mycket grunt men fullt säkert; detsamma gäller de följande fyra runorna. I 9 l är bst i det närmaste bortvittrad. Sk saknas efter 8 r och efter 11 t. 10 i och 13 i äro ej stungna. I 15 a utgöres hst av den korsande slinglinjen, på vilken sålunda bst är ansatt. Sk saknas efter 15 a. 18 i är ej stunget. 19 n har ensidig bst, liksom 44 n och 49 n. 20 o har, liksom 45 o, bst endast t. h. om hst. Sk efter 20 o består av ett kort, lodrätt streck; samma utseende ha samtliga sk inne i inskriften (efter 25 a, 29 t, 35 a och 44 n). 21 a har ensidig bst. Sk efter 29 t är säkert. I 37 a är bst uppåtböjd t. v. om hst. 38 u, 39 p, 40 u och 41 r äro skadade i topparna genom vittring. Sk saknas efter 41 r. 54 t är skadat i toppen. 55 i står alldeles i kanten av en flagring, som har tagit bort runans högra del. Avståndet till 56 u är större än normalavståndet, vilket tyder på att ett sk här har gått förlorat. 56 u har genom samma flagring skadats upptill. Sk saknas efter 57 k. Runföljden 59 i—63 r är jämförelsevis grund men fullt säker. Långt från 63 r, strax nedom undre korsarmen, finnes som sk ett kraftigt litet kors. — Rhezelius (i F a 6): *fastk-r × lit × rita stino · abtir · huit · haufpa · faþur · sin · osmuntrasti · uk + uihmar ×*. Hadorph och Helgonius: *fastulfr lit rita stino · abtir · huithaufpa faþur sin · osmunt · risti · uk uihmar ×*. Celsius: *fastulfr lit rita stino · abtir · huit · haufpa · faþur sin · osmuntristi · uk uihmar*. Dybeck: Sk saknas efter 29 t och 35 a; sk efter 54 t. v. Friesen: »Ristningsytan är tämligen vittrad; på vissa ställen äro ock större stycken afflagrade eller afstötta, så uppe till höger.» 6 l: »hufvudstafven skadad genom flagring». 8 r: »en ornamentslinga skär mellan 7 och 8 runslingan och ena konturen af denna har fått tjänstgöra som hufvudstaf åt 8» r. Vid runorna 23 t och 24 i är »runslingans inre konturlinie skadad». 36 f: »öfre bistafvens nedre del bortflagrad». 37 a: »öfver-skjutande delen af bistafven osäker då en springa här går in mot hufvudstafven». 38 u: »toppen

af bistafven bortflagrad». 39 **p**: »runans öfre del bortflagrad, likaså med» 40 **u** »och i mindre grad med» 41 **r**. 53 **s**: »vid slingans yttersida en flagring som borttagit konturlinien, så ock efter» 55 **i**. 54 **t**: »skadat genom nyssnämnda flagring». Sk efter 63 **r**: »kanske bör tecknet anses avsluta ristningen».

Om namnet *Fastulfr*, som är vanligt i uppländska runinskrifter, se E. Wessén, *Nordiska namnstudier*, s. 100. Den döde faderns namn, *Hvithauðr*, har tydligen varit sällsynt. Det är eljest känt endast från U 622. Vanligare är det jämförbara mansnamnet *Svarthauðr*, vilket bl. a. förekommer på U 457.

Ristningen är signerad av *Asmundr* och *Vigmarr*. Det förra namnet åsyftar den berömda runristaren *Asmundr Karasun*, som har signerat ännu ett verk inom Örbyhus härad, nämligen U 1144; dessutom kan U 1145 hänföras till honom. *Vigmarr* är namnet på en eljest okänd medristare. Detta mansnamn har varit mycket sällsynt, vilket framgår av att det eljest endast förekommer på två sörmländska runstenar, Sö 292 och 298; dessa båda sörmländska belägg åsyfta en och samme person.

U 1142 visar många drag, som utmärka Åsmund Kåresson: ortografien överensstämmer med hans vanor, **stino**, **osmuntristi**, **abtia**, det sparsamma bruket av skiljetecken o. s. v. De digrafiska beteckningarna i **haufpa** och **faupur** äro av intresse. Om skrivningar med **au**, **o** och **u** i ack. av ordet *fadir* se t. ex. U 479 och 492; se vidare E. Brate, *Runverser*, s. 24 not 8 och H. Markström, *Om utvecklingen av gammalt ä framför u i nordiska språk* (1954), s. 120 f. Också ornamentiken är högst karakteristisk. Om denna och den vingade draken se U 1031 och U 1043.

Inskriften omtalar, att »Fastulv lät resa stenar» (**stino**). Det är då värt att uppmärksamma, att också en bautasten står rest i gravfältet invid U 1142.

Åkra, Vendels sn.

Enligt en uppgift av O. Celsius i *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 212 skulle det i »Wändel Sochn Åkra by» finnas »En sten i Bakungs muren, i mellangården.» Stenen söktes förgäves under runinskriftsinventeringen år 1942. Andra uppgifter om en runsten vid Åkra äro icke kända.

1143. Tierps kyrka.

Pl. 123.

Litteratur: B 565, L 259. J. Bureus, F a 6 s. 80 n:r 166 (Bureus' egen uppteckning), s. 196 n:r 154 (Rhezeliu), F a 10:2 n:r 53, F a 5 n:r 386, F a 14 s. 33, s. 121, s. 136, s. 168, F a 13 s. 361, F a 1 s. 87, R 556 s. 604, F f 6 n:r 163 b; J. Rhezelius, Monumenta Uplandica (F c 6), s. 299 (tryckt i UFT h. 32, 1915, s. 90), F l 1 n:r 41; J. Peringskiöld, Monumenta 2, bl. 102, Monumenta Uplandica per Thiundiam (1710), s. 253, Ättartal för Swea och Götha konungaHus (1725), s. 24; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 1, s. 401, Acta literaria Sveciæ 1727, s. 236; N. R. Brocman, Sagan om Ingvar Widtfarne (1760), s. 94, Resa til Helsingland År 1763 (F e 23), s. 40, Anteckning i Bautil (R 556 a, s. 159); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 105 f.; UFT h. 1 (1871), s. 69, h. 5 (1876), s. 95; H. Hildebrand, Kronologiska anteckningar om våra runstenar (i: VHAAkad:s Månadsblad 1879), s. 10 f.; E. Brate och S. Bugge, Runverser (ATS 10), s. 24 not 8; E. Olson i Yngvars saga víðförla (1912), s. 55 f.; O. v. Friesen, Upplands runstenar (i: Uppland 2, 1908), s. 474, 2 uppl. (1913), s. 46; K. Ahlenius och A. Kempe, Sverige 4 (1909), s. 787; O. Montelius, Svenska runstenar om färder österut (i: Fornvännen 1914), s. 109; E. Malmberg, Strömsbergs bruks historia (1917), s. 212; E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 91; E. Bellander, Inventering av fasta fornlämningar i Tierps sn 1930 (ATA); E. Wessén, Om Ingvar den vittfarne, en sörmländsk vikingahövding (i: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria XXX, 1937), s. 17; S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering i Uppsala län 1942 (ATA), Runstenen i Bredgränden (i: ANF 65), s. 158, Om Södertäljetraktens runristningar (i: Täljebygden 1952), s. 8, Mälarbygdens runinskrifter (i: En bok om Mälarlandskapen, 1953), s. 92.

Äldre avbildningar: Bureus, teckning (i F a 10:2), kopparstick (i F f 6); Rhezelius, teckning i F c 6 (återgiven i UFT h. 32), teckning i F l 1; P. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta, i Peringskiölds Ättartal 1725, B 565 samt i Wessén, a. a. s. 16).